

Ю.В. Ушкаренко, д-р екон. наук, професор
Херсонський національний технічний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ КООПЕРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Особливо важливого значення в умовах ринкової економіки набуває класифікація та систематизація однорідних груп сільськогосподарських кооперативів, яка сприяє руху будь-якої науки з рівня накопичення емпіричних знань на рівень теоретичних узагальнень. Достовірно наукова класифікація дозволяє не лише судити про невідоме, а й робити обґрунтовані прогнози й оцінки відносно невідомих ще фактів або закономірностей. Сформоване у сучасному світі велике розмаїття кооперативів викликає необхідність їх наукової класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вченими, теоретиками, практиками різних країн робились і робляться спроби класифікувати існуючі кооперативи: систематизувати, розподілити їх по певним групам в залежності від яких-небудь притаманних їм загальних і окремих ознак, таких як: цілі діяльності; господарські функції; категорія об'єднання осіб; галузь економіки, в якій працюють кооперативи; вид і регіон господарської діяльності тощо. Досвід такого роду досліджень пов'язаний з іменами класиків кооперації, таких як О. Анциферов, М. Туган-Барановський, О. Чаянов. Цікавими є дослідження сучасних вітчизняних вчених-кооператорів, серед яких найвідомішими є В. Гончаренко, Ф. Горбонос, В. Зіновчук, Л. Молдаван, А. Пантелеймоненко та ін.

Проте, ряд теоретико-методологічних і практичних питань наукової класифікації кооперативів залишається невирішеним. Сучасна класифікація кооперативів не в повній мірі відображає сутність кооперативного руху як руху, який виник з метою протистояння експансії капіталу, проникнення його в різні сфери життя основної частини населення. В той же час саме ця особливість кооперації достатньо яскраво була виражена в класифікаціях кооперативів теоретиків руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тому ці питання поки що залишаються не вирішеними.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення загального й особливого в різноманітті об'єктів, що вивчаються, виявленні закономірних зв'язків між ними і на цій основі запропонувати сучасну класифікацію кооперативних підприємств.

Виклад основного матеріалу досліджень. У економічній літературі висвітлено кілька підходів до класифікації кооперативів. Одна частина авторів класифікує кооперативи за видом здійснюваних ними господарських функцій або операцій, інша – за принципом об'єднання осіб, третя – від мети кооперативу. Наприклад, Г. Кауфман виділяє грошові, товарні та споживчі кооперативи. Є. Якоб усе різноманіття кооперативів зводить до двох великих груп: виробників і споживачів.

В основі класифікації кооперативів лежить розподіл на дві групи – виробничі та споживчі. Уперше така класифікація була наведена Г. Шульце-Делічем, який вирізняв кооперативи у сферах виробництва і споживання, вона здобула свого розвитку у вченнях Ф. Штаудінгера і Б. Петера-Вебера [1, с. 30-32]. При цьому слід відзначити, що О. Анциферов поділяв групу виробничих кооперативів на підгрупи – сільськогосподарську й індустріальну [4, с. 51]. П. Маслов підрозділяв кооперативи відповідно до мети і характеру їхньої діяльності [5, с. 89]. О. Чаянов в основу поділу кооперативів поклав різні категорії господарських процесів у сільському господарстві, згідно з якими вирізняв відповідні їх групи [10, с. 43-44].

Цікавим є варіант класифікації кооперативів, запропонований у 1910-х рр. видатним економістом, теоретиком і практиком кооперативного руху М. Туганом-Барановським. На його думку, кооперативи треба поділяти на два роди залежно від цілей, які переслідують люди, що об'єдналися в них: 1) загальне володіння підприємством і 2) об'єднання для спільної трудової діяльності. Звідси й дві великі групи кооперативів – кооперативи у сфері володіння та кооперативи у сфері праці [9, с. 99]. До кооперативів в галузі володіння відносяться: кооперативи з придбання господарських предметів (для власного вжитку, з придбання житла, для потреб підприємницького господарства), кооперативи з продажу господарських предметів, а також кооперативи з отримання грошових коштів (кредитні товариства). Серед кооперативів у галузі праці М. Туган-Барановський виділяє: кооперативи спільного трудового користування засобами виробництва (виробничо-підсобні артїлі), кооперативи спільного збуту своїх трудових послуг (трудоі артїлі), кооперативи спільного трудового виробництва продуктів (виробничі артїлі).

Спираючись на вказані вище принципи класифікації, М. Туган-Барановський розрізняє основні види кооперації: кредитні кооперативи, споживчі товариства, закупівельні товариства, домобудівні товариства, побутові, товариства з переробки, виробничо-підсобні артїлі, трудові артїлі, виробничі артїлі [9, с. 223]. Усі вони розташовані в порядку зростаючої складності їхніх функцій. Найпростішими є кредитні, потім – споживчі.

Наведена класифікація враховує головним чином вид діяльності кооперативу, ігноруючи відмінності в умовах діяльності, формах її організації і характері відносин власності.

Класифікацію кооперативних підприємств пропонують і сучасні вчені. Так, В. Зіновчук виділяє традиційні і нетрадиційні кооперативи. До перших він відносить, насамперед, класичні кооперативи (ті, що засновані на фундаментальних принципах кооперації); лібералізовані (які вільно трактують певний принцип кооперації); комбіновані (характеризуються поєднанням сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності).

До нетрадиційних В. Зіновчук відносить кооперативи, що існують на неформальній основі, тобто не реєструються як кооперативи, але фактично являють собою певну форму взаємодії сільськогосподарських товаровиробників; псевдокооперативи (ті, що зареєстровані як кооперативи або вважають себе кооперативами); квазікооперативи (взагалі не є кооперативними підприємствами за своєю природою). Окреме місце займають кооперативи нової генерації (успадковують риси традиційних кооперативів, хоча за певними ознаками можуть бути зараховані і до нетрадиційних кооперативів) [3].

Класифікація кооперативів була проведена й Міжнародним кооперативним альянсом. Міжнародною класифікацією умовно називається поділ кооперативів на види. Так, МКА застосовує таке групування кооперативів: кооперативи споживчі (ознака: належність членів до групи осіб, які мають загальний інтерес споживача); сільськогосподарські (галузь народного господарства); виробничі (вид діяльності); кредитні; житлові; рибальницькі [4, с. 83]. В основу цієї систематизації покладені різномірні ознаки.

Видається обґрунтованим використання для створення комплексної, системної класифікації кооперативів категорій “тип”, “форма”, “вид”, застосовуючи їх одночасно до одного й того ж кооперативу. Тип кооперативу визначають соціально-економічні та політичні умови, в яких він функціонує. У цьому плані можна виділити кооперативи ринкового типу і кооперативи командно-адміністративної економіки.

Форма кооперативу відображає рівень усупільнення власності пайовиків у кооперативі, міру їх матеріальної залежності від кооперативу. Як правило, виділяють кооперативи простої, перехідної і вищої форм. У простих кооперативах усупільнюється незначна частина майна пайовиків. До таких кооперативів відносяться зокрема споживчі та кредитні кооперативи. У кооперативах перехідної форми усупільнюється вже досить значна частина власності пайовиків, що є для них джерелом існування. Наприклад, у товариствах по спільній обробці землі, які працювали в СРСР у 1920-ті рр., і

в схожих з ними кооперативах Японії і Південної Кореї предметом загальної власності була земля членів кооперативів [8, с. 44]. У кооперативах вищої форми усуспільнюється основна частина майна пайовиків, що використовувалася ними як джерело існування, а сам кооператив відіграє в цьому вирішальну роль. До кооперативів вищої форми можна віднести значну частину промислових виробничих кооперативів, колективні господарства, а також ізраїльські кібуци [8, с. 44].

За видами кооперативи класифікують залежно від сфери й мети діяльності, соціального складу пайовиків, регіону діяльності кооперативу. Основними видами кооперативів за сферами діяльності є виробничі, сільськогосподарські, споживчі й кредитні. У свою чергу кожен з цих видів підрозділяється на групи відповідно до різновидів і цілей діяльності, специфіки організації і функціонування [8, с. 44].

За соціальним складом кооперативи поділяються згідно з приналежністю своїх членів до певного соціального прошарку або групи. Функціонують кооперативи фермерів, робітників, студентів, дрібних приватних підприємців, військових, державних службовців і ін. Виділяють також кооперативи за належністю їхніх членів до певної релігії, національної меншості. За регіоном діяльності зазвичай виділяють міські, сільські кооперативи, а також районні, міжрайонні, обласні й т.д. За головними цілями діяльності розмежовують дві групи кооперативів: комерційні, націлені на здобуття прибутку, і некомерційні, головна мета яких надання своїм пайовикам послуг на некомерційній основі.

Застосовуючи принципи запропонованої класифікації до конкретного кооперативу, можна отримати про нього системну уяву. Крім того, приналежність кооперативу до певного типу, форми, виду визначає його правовий статус, що позначається на характері взаємин з державою в плані оподаткування, кредитування, цільової підтримки. Зрозуміло, що вирізнення всіх цих видів, груп кооперативів є досить умовним і кожен кооператив одночасно може належати до декількох класифікаційних груп, оскільки всі ознаки кооперативу невід'ємні одна від одної, сполучаються й переплітаються.

Більш детально розглянемо основні типи кооперативів. До виробничих кооперативів належать усі кооперативи незалежно від сфери діяльності, основна мета яких – отримання доходу (прибутку). У цих кооперативах об'єднується праця і майно їх членів, які повністю втрачають самостійність, а всі види виробничо-господарської діяльності виконуються спільно, колективно. На відміну від таких кооперативів, споживчі створюються для задоволення споживчих інтересів своїх членів. Поряд із цими існують і кооперативи змішаного типу. Вони одночасно можуть

виконувати функції з виробництва продукції, окремі функції споживчих товариств або ж переробку чи заготівлю продукції, їх називають по-різному – змішані, проміжні, універсальні, інтегральні, багатопрофільні.

Виробничі й споживчі кооперативи поділяються своєю чергою на дрібніші групи – на види. В умовах відродження кооперативного руху в Україні набувають актуальності підстави поділу кооперативів на види, яких об'єднують такі ознаки: рід діяльності; предмет діяльності; спосіб утворення; рівень усупільнення майна; правовий режим земель; функціональна спрямованість; територія діяльності; ступінь включення в господарський обіг; участь у різних фазах суспільного виробництва; підстави об'єднання; підгалузєва ознака; соціальний склад; сфера діяльності; мета діяльності й об'єкти власності; рівень спеціалізації; джерела забезпечення матеріальними ресурсами [8, с. 13].

Слід погодитися з О. Чаяновим, що жодна класифікація не може претендувати на абсолютну істинність, не може бути правильною, а може бути лише найпростішою або найзручнішою з точки зору тих завдань, які перед нею ставляться [10, с. 114]. І це дійсно так, адже той чи інший результат можна отримати залежно від мети та цілей класифікації, що ставилися, і від того, у якій площині проводилося дослідження.

Закон України “Про кооперацію” передбачає поділ кооперативів лише на типи [6]. За завданням і характером діяльності кооперативи поділяються на виробничі, обслуговуючі та споживчі. Проте така класифікація є недостатньою і на думку Ф. Горбоноса, їх слід поділити за видовою і функціональною ознакою, як пропонує Н. Павленчик [2, с. 83]. За видовою ознакою кооперативи діляться на: виробничий, обслуговуючий і комбінований, а за функціональною ознакою на: рослинницький, тваринницький, садово-городній, заготівельно-збутовий, сервісний, кредитний, постачальницький, переробний.

Згідно з нормами Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, кооперативи поділяються (відповідно до цілей, завдань і характеру діяльності) на два види – виробничі й обслуговуючі [7]. У літературі для їх найменувань використовують різні терміни: для перших – “горизонтальні”, “кооперативи першого рівня”; для других – “вертикальні”, “між фермерські”, “кооперативи другого рівня”.

Серед ознак сільськогосподарського виробничого кооперативу можна назвати специфічний вид діяльності – виробництво сільськогосподарської продукції, обов'язкову трудову участь членів у його діяльності, а звідси – й участь у ньому лише фізичних осіб. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” не називає жодного підвиду сільськогосподарського виробничого кооперативу, що навряд чи є

виправданим. Залежно від предмету діяльності, вважаємо за доцільне запропонувати такі різновиди сільськогосподарських виробничих кооперативів: рослинницький, тваринницький, лісівницький, рибальський. Вони ж, своєю чергою, залежно від напряму діяльності можуть поділятися на інші підвиди (наприклад, тваринницькі – на молочарські, племінні, з виробництва м'яса й ін.).

Що стосується сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, то це “кооператив, створений для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їхньої сільськогосподарської діяльності” [7]. На нашу думку, серед ознак такого кооперативу можна назвати особливий вид діяльності (обслуговування сільськогосподарського виробництва переважно його членів); безпосередня участь товаровиробників сільськогосподарської продукції; обов'язкова участь у господарській діяльності. Залежно від виду діяльності, обслуговуючі кооперативи поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та ін.

Окрім кооперативів, які розглядалися раніше, не виключається можливість створення багатофункціональних кооперативів шляхом поєднання кількох видів діяльності, наприклад, сільськогосподарського виробничого кооперативу, що займається виробництвом сільськогосподарської продукції, наданням послуг з її заготівлі, зберігання й реалізації. Діяльність кооперативу з надання подібних послуг не суперечить чинному законодавству України.

Для уникнення різночитання в Законі “Про сільськогосподарську кооперацію” щодо правомірності віднесення переліку видів сільськогосподарської діяльності до одного з типів кооперативів (виробничого чи обслуговуючого), а також повнішого розкриття особливостей цих форм господарювання необхідно прийняти два окремих закони: “Про виробничу сільськогосподарську кооперацію”, “Про обслуговуючу сільськогосподарську кооперацію”.

Висновки. Класифікація кооперативів необхідна для правильного, наукового розуміння соціально-економічної сутності і природи кооперативних організацій, їх місця і ролі в економічній системі суспільства, а також їх взаємозв'язків і взаємозалежностей. Від того, до якої групи відноситься кооператив, залежить порядок формування його фінансових ресурсів, форми участі пайовиків в господарській діяльності, характер можливих протиріч між членами і т.д.

На нашу думку, сучасна класифікація кооперативів може бути представлена в такий спосіб. Насамперед, всі кооперативи можна розділити на дві великі групи залежно від цілей об'єднання людей:

кооперативи, орієнтовані на одержання прибутку, і кооперативи, створені людьми з метою економії коштів до існування в умовах посилення впливу капіталу на всі сторони життя людей. Інакше кажучи, всі кооперативи можна розділити на два типи: підприємницькі; соціальні кооперативи.

Для людей, що створюють кооперативи першого типу, кооперативна форма діяльності є часто тимчасовою, що дозволяє лише почати бізнес або полегшити його ведення, використовуючи пільги, які надаються кооперативам. Кооперативи цього типу на певному етапі своєї діяльності при досягненні достатнього обсягу й нагромадження капіталу найімовірніше перетворюються в господарські товариства інвесторного типу, засновані на принципах індивідуалізації участі в капіталі, господарській діяльності й розподілі прибутку. Друга група кооперативів являє собою форму захисту економічних і соціальних інтересів людей, що поєднуються для спільної господарської діяльності з метою протистояння експансії капіталу. Саме ця група становить найбільший інтерес для вивчення історичної перспективи кооперативного руху. Розподіл кооперативів на зазначені типи може викликати певні сумніви з боку деяких дослідників, оскільки кооперативи першого типу не господарські об'єднання підприємців, що використовують кооперативну форму організації на певному етапі своєї діяльності. Однак, оскільки вони діють на кооперативних принципах, не можна ігнорувати їхню присутність. Інша справа, кооперативи, що поєднують юридичні особи або юридичні й фізичні особи. Такі об'єднання дійсно, за малим виключенням, не можна вважати кооперативами й включати в кооперативну класифікацію, їх можна віднести до так званих “псевдокооперативів” або до кооперації в процесі праці.

Бібліографічний список: 1. Балабанов М. Общие учения о кооперации / М. Балабанов. – М.-Л.: Госиздат, 1928. – 368 с. 2. Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні та методичні основи / Ф.В. Горбонос. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2003. – 264 с. 3. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с. 4. Кооперативне право / [за ред. В.І. Семчика]. – К.: Ін Юре. – 1998. – 336 с. 5. Маслов П.П. Основы кооперации и условия накопления кооперативного капитала / П.П. Маслов. – М.: Кооперат. изд-во, 1925. – 161 с. 6. Про кооперацію: Закон України // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 142-152. 7. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – С. 261. – С. 683-695.

8. Сахарова Д.Б. История и теория кооперативного движения: учеб. пособие / Д.Б. Сахарова, И.С. Котов – 2-е изд., испр. – Минск: Новое знание, 2009. – 279 с. 9. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский; [предисл., коммент.: Л.А. Булочкина, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина]. – М.: Экономика, 1989. – 496 с. 10. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов – М.: Наука, 1991. – 456 с.

Ушкаренко Ю.В. Актуальные проблемы научной классификации кооперативных предприятий. Приведен обзор классификаций кооперативов. Предложена современная классификация кооперативных организаций с учетом происходящих в экономической системе страны изменений.

Ushkarenko J. Actual problems of scientific classification cooperative enterprises. An overview of classifications cooperatives. Proposed current classification of cooperative organizations in view of the ongoing economic system changes.